

УКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ В СХІДНО-СЛОВ'ЯНСЬКИХ ЗВ'ЯЗКАХ ПОЧАТКУ ХХ СТ. В ПРАЦЯХ АКАДЕМІКА РАН Ю. ПИСАРЄВА

Сергій ШЕВЧЕНКО (Кіровоград)

Наявність “білих плям” у вітчизняній історіографії Першої світової війни і років, які їй передували, спонукає використання при їхній критичній оцінці, зокрема, і праць російських дослідників останніх десятиріч. Значне місце серед них займають праці академіка РАН Ю.О.Писарева, передовсім ті, де розглядаються проблеми відносин царської і радянської Росії з балканськими державами в період 1900–1920 рр. У ряді монографій і статей, опублікованих в історичній періодиці, дослідник уводить до наукового обігу матеріали з історії України, виявлені ним у югославських, російських та українських архівах. У статті міститься аналіз публікацій, у яких розкриваються зв'язки українських земель із Балканами.

A presence of “white spots” is in domestic historiography of First world war and years which preceded her, foresees the use, at their critical estimation, works of the Russian researchers of the last decades. Considerable seat among them is taken by works of academician of RAS Y.A.Pisaryev foremost those, where the problems of relations of tsar's and soviet Russia are examined with the Balkan states in the period of 1900 – 1920. In a number of monographs and reasons, published in historical periodicals, a researcher enters in a scientific appeal materials from history of Ukraine, exposed them in the Yugoslavian, Russian and Ukrainian archives. In the article there is an analysis of publications in which connections of Ukrainian earths open up with Balkan.

Через 90 років після закінчення Першої світової війни в державах-учасниках нагромаджено значний масив фундаментальних комплексних праць про цей період, багато в чому переломний етап планетарної історії.

Науковці названих країн протягом XX – поч. XXI ст. практично вичерпали пізнавальний потенціал явищ, пов'язаних із воєнним конфліктом (у т.ч. тих, які йому передували) між наймогутнішими військово-політичними блоками Європи за часткового представництва Азії та Америки. У той же час у період уходження УРСР до складу Радянського Союзу цим проблемам у республіці приділялося менше уваги. Тому, за визнанням на поч. XXI ст. вітчизняних фахівців, тема “Україна в I світовій війні” комплексно ще не вивчалася [12, 5]. Ця робота активізувалася у переддень 90-річчя початку, а згодом і закінчення війни. У зв'язку з цим інтерес викликає й історіографічна база, створена зарубіжними, зокрема російськими, авторами. Маючи доступ до широкої мережі архівів, вони узагальнили та оприлюднили свого часу факти, що становлять інтерес і для історії України. Серед таких дослідників виділимо академіка РАН Юрія Писарева (1916 – 1993), праці якого, ґрунтуючись на значному масиві матеріалів та документосховищ СРСР (Росії й України), Югославії (Сербії та Чорногорії, Хорватії, Боснії та Герцеговини), Угорщини та Австрії, займають помітне місце в історіографії зв'язків східних і південних слов'ян перших двох десятиріч XX ст. Російський радянський історик, хоча й не ставив завдання вивчення місця України в цьому співробітництві, але, аналізуючи напрямки відносин Росії (як царської, так і радянської) з югослов'янами, наводив ряд фактичних матеріалів з придунайського та причорноморського регіонів, через які й здійснювалися переважно ці зв'язки. Є в його працях й окремі приклади з Наддніпрянщини, а також Галичини. Історіографічна спадщина дослідника аналізувалася в прижиттєвих статтях, присвячених його ювілеям [2] чи після смерті [1]. Але автори цих та інших матеріалів не ставили за мету показ внеску науковця в дослідження проблем історії України. У цьому матеріалі акцентуємо увагу на аналізі історіографічної спадщини Писарева, де йдеться про балканський напрямок зв'язків українських земель напередодні та в ході Першої світової війни.

Балканський вектор досліджень Юрія Писарева був провідним уже з перших кроків наукової діяльності, що ілюструє тема кандидатської дисертації: “Аграрні відносини й селянський рух у Сербо-хорватословенській державі в 1918 – 1923 рр.”. Докторську дисертацію було присвячено проблемам національно-визвольної боротьби югослов'янських народів Дунайської імперії. Ю. Писарев працював науковим співробітником Інституту історії АН СРСР, завідувачим сектором, радником дирекції Інституту слов'янознавства і балканістики АН СРСР (згодом – Інституту слов'янознавства РАН). Учений керував відділом соцкраїн у “Вопросах истории”, ухпив до редколегій “Советского славяноведения” та “Новой и

новейшей истории”, був головним консультантом ВРЕ з проблем Югославії [2, 212]. Професор Писарєв майже 25 років читав лекції із всесвітньої історії у московських вузах, підготував понад 30 кандидатів і докторів наук. Він уходив до товариства “СРСР – Югославія”. Науковця відзначено орденом “Дружби народів”, державною премією Росії та премією президії РАН ім. Є. Тарле. Ім’я Ю. Писарєва увійшло до “Енциклопедії сербської історіографії”. На установчому з’їзді Асоціації істориків Першої світової війни він був обраний її головою [1, 201–202]. 1984 року Юрій Олексійович став членом-кореспондентом АН СРСР, після розпаду Союзу обирається академіком РАН. Був також членом Чорногорської академії наук та мистецтв. У його доробку – понад 300 публікацій загальним обсягом 550 ум. др. арк. У них розкрито проблеми нової історії югослов’янських народів, міжнародні зв’язки балканських держав. Помітне місце відведено економічному, політичному та військовому співробітництву Сербії, а також Чорногорії з Росією на поч. XX ст. й особливо в роки Першої світової війни.

Особливий інтерес являють собою ґрунтовні монографії Ю. Писарєва. 1962 р. на основі його докторської дисертації вийшла книга “Освободительное движение югославянских народов Австро-Венгрии: 1905–1914”, побудована на багатій джерельній базі. Автор увів до наукового обігу важливі документи з архівів Белграда, Загреба, Сараєво. У праці висвітлено економічне й політичне становище югослов’янських земель Австро-Угорщини, показано ситуацію в часи боснійської кризи, балканських воєн, охарактеризовано діяльність партій на початку світової війни. У контексті впливу російських народовольців на ідеологію омладинського руху в книзі згадується письменник Сергій Кравчинський (Степняк) [7; 306, 308]. Народився він у Херсонській губернії, став відомим народовольцем, брав участь у національно-визвольній боротьбі югослов’ян. З нього напише образ легендарного “Овода” англійська письменниця Е. Войнич.

Важливий період балканської історії Ю.О. Писарєв характеризує у книзі “Образование югославянского государства” (1975 р.). Розповідаючи про формування поглядів молодобоснійців, чий теракт став приводом до Першої світової війни, автор наводить слова одного з них, Перо Слієпчевича: “У “Подпольной России” Степняка ми знаходили велич революційної ідеї, сильні характери й цілу галерею прикладів для наслідування”. Уривки з “Подпольной России” публікувалися 1910 року в газеті СДП Хорватії “Слободна Риеч” (“Вільне слово”), а 1913 року праця вийшла окремим виданням сербсько-хорватською мовою [6, 44]. Таким чином, ідеї уродження с. Нового Стародуба (тепер – Кіровоградської області) Кравчинського вплинули на радикалізацію політичних поглядів частини південних слов’ян.

У монографії йдеться і про створення 1915 року в Лондоні політичного центру еміграції – Югослов'янського комітету. Серед питань, які були в полі його діяльності, – підпорядкованість Сербського добровольчого корпусу в Одесі, сформованого з полонених югослов'ян, які служили до цього в австрійській армії. Комітет претендував на контроль над цими частинами, оскільки вони могли стати ядром майбутньої югослов'янської армії і бути чинником міжнародного визнання комітету як тимчасового уряду південнослов'янської балканської країни. Але проти цього виступив уряд Сербії. Втім, сторони досягли компромісу. Корпус в Одесі був перейменований на Югослов'янський, а командування частинами залишено за офіцерами сербської армії [6, 197].

Ю.Писарев у своїй праці акцентує увагу також на ролі Брестських переговорів у розв'язанні проблем війни і миру. Він пише про заяву Української фракції Австрійського рейхстагу щодо бажання увести п'ятьох українців до складу австро-угорської делегації на переговорах [6, 221]. Відзначаючи помітний інтерес сербських дипломатів до інтенсифікації співробітництва з НКЗС РРФСР, який обіцяв політичну підтримку югослов'янам, автор у традиціях радянських часів обійшов роль у цих процесах самого наркома. Ним був уродженець Центральної України Л. Троцький (Бронштейн), який неодноразово зустрічався тієї зими (1917 – 1918 рр.) із представниками Сербії. Гадаємо, підхід радянських авторів до оцінки наркомату (позитивна) і самого наркома (негативна) стосовно зв'язків із сербськими дипломатами має сьогодні бути переглянутий та уніфікований. Адже саме керівник цієї структури ніс відповідальність за всю роботу наркомату, у т.ч. за здобутки й прорахунки.

Становище в південнослов'янських землях на початку століття крізь призму політики провідних європейських країн Ю.Писарев досліджує у монографії “Великие державы и Балканы накануне первой мировой войны” (1985 р.). У книзі здійснено аналіз особливостей як політичних міждержавних стосунків, так й економічного регіонального співробітництва, участі в ньому підприємців імперії Романових. Характеризуючи економічну політику Росії на Балканах, автор підкреслює значення водного транспорту в експортно-імпортних вантажопотоках. Направлялися вони через українські Придунав'я і Причорномор'я. Зокрема, 70–80% вивозу в обох напрямках припадало на Дунай. Цю лінію обслуговували з боку Росії Товариство чорноморсько-дунайського пароплавства й Товариство російсько-дунайського пароплавства. Перше за 10 років існування перевезло 550 тис. вантажів, друге мало лише 12 пароплавів і 30 барж, поступаючись австрійським і угорським компаніям, які володіли в цілому на Дунаї 180-ма пароплавами й 900-ма баржами.

Проаналізувавши документи Центрального державного історичного архіву СРСР, автор критично оцінив потенціал російських річкових транспортних засобів, які мали застарілі конструкції та низькі швидкості. Транспортування вітчизняних товарів обходилося дорожче на 1–2 фр. з кожної тонни вантажу порівняно з перевезенням австрійськими, угорськими та румунськими пароплавами. Тому балканським державам було вигідніше укласти контракти не з російськими пароплавствами. Подібна ж ситуація спостерігалася на Чорному морі. Слабкість вітчизняних перевізних засобів змушувала російські компанії фрахтувати грецькі пароплави, що підвищувало вартість товарів. Особливо тривалим було транспортування вантажів до Чорногорії, куди товари з чорноморських портів доставлялися через Салоніки, а потім – сухопутним шляхом через гори Сербії. 1902 року було встановлено пряме залізничне сполучення Росії із Сербією. Але товари обох країн, які перевозилися через треті держави, дорожчали за рахунок мита, на відміну від вантажів сусідів Сербії [3, 47–48].

Більшість підприємців і торговців уважали нерентабельними торгівлю з балканськими країнами й розміщення в них капіталів. У перші роки сторіччя і царський уряд приділяв недостатньо уваги розвитку торгово-економічних зв'язків у цьому напрямку. І ось саме в південноукраїнському регіоні з кінця першого десятиріччя XX ст. почали звучати пропозиції до уряду щодо активізації економічної політики на Балканах. Як відзначає Писарев, викликалося це бурхливим розвитком промисловості в Причорномор'ї. Вимоги орієнтації у торгово-економічній політиці на балканські країни висувалися у квітні 1907 р. з'їздом власників борошномельних підприємств, у лютому 1909 р. – 34-м з'їздом гірничопромисловців півдня Росії, а в жовтні 1911 р. – надзвичайним з'їздом біржових концернів. Ці з'їзди проходили в Одесі. При цьому підкреслювалася єдність економічного і політичного співробітництва, неможливість ефективності другого без першого. Зокрема, у резолюції з'їзду Слов'янської торгівлі, який відбувся у березні 1909 р. в Одесі, відзначалося, що: “Економічне зближення є базисом для політичного зближення” [3, 49–50]. Серед засобів позитивного реагування на зазначені вимоги й пропозиції були переговори й угоди, підписані між Росією та балканськими державами. У березні 1908 р. міністр торгівлі й промисловості Шипов підтримав клопотання товариства кораблебудівельних, механічних і ливарних заводів Миколаєва про участь у міжнародних торгах у Сербії і Болгарії на поставки в ці країни річкових суден усіх типів, землечерпалок і будівництва мостів через Дунай та інші ріки. За розпорядженням міністерства до Болгарії та Сербії були направлені уповноважені представники товариства. У Росії почали створюватися організації сприяння розширенню економічних

зв'язків з балканськими державами. Серед особливо великих Юрій Писарєв називає Слов'янську торгову палату в Києві та Одесі, Південноросійський біржовий концерн в Одесі, російське торгове товариство “Схід” (об'єднання промисловців і хліботорговців Херсонської, Бессарабської, Таврійської і Подільської губерній). Однак, учасники співробітництва вважали, що воно мало ще більше інтенсифікуватися. 23 червня 1912 р. газета промисловців і хліботорговців півдня Росії “Одескій листок” писала: “Ми все ще вивчаємо балканські ринки, а пора їх освоювати”, агітуючи за більш дійову боротьбу за ці ринки, створення слов'янського торгового флоту на Дунаї, який об'єднав би російське, болгарське та сербське пароплавства. Інтереси вітчизняного капіталу в балканських країнах, на думку ряду підприємницьких об'єднань, давали право Росії на застосування військової сили в боротьбі за чорноморські протоки. За це, зокрема, висловилися рада з'їзду представників промисловості й торгівлі півдня Росії в Одесі та Одеський біржовий комітет [3, 45].

Восени 1912 р. почалася перша Балканська війна. Ю. Писарєв наводить приклади моральної та економічної підтримки південнослов'янським державам з боку офіційно нейтральної Росії. Під прикриттям цивільних поставок Товариство російсько-дунайського пароплавства транспортувало Болгарії і Сербії військові вантажі. Зокрема, до Сербії у жовтні направили 100 тис. шинелей, 80 тис. гімнастерок, палаток на 80 тис. солдатів та офіцерів. На 15 грудня Болгарія отримала зброї на 224299 крб. Росія допомагала Чорногорії безкоштовно кукурудзою і пшеничним борошном [3, 109]. Усі ці поставки відправлялися з українських земель водним шляхом.

Російсько-сербським зв'язкам початкового періоду війни присвячена праця “Тайны первой мировой войны. Россия и Сербия в 1914 – 1915 гг.”, яка вийшла 1990 р. У зв'язку з наближенням і початком бойових дій на Балканах роль причорноморських і придунайських земель, морських і річкових портів Південного Заходу Росії у відносинах з південними слов'янами помітно зросла. Як відзначає Ю. Писарєв, бурхливий розвиток на півдні країни робив Чорноморські протоки основною торговою артерією. Через Босфор і Дарданелли 1914 року Росія вивезла понад 47% своєї продукції [11, 58]. З початком війни саме через цей регіон терміново адресуються Сербії продовольчі й військові поставки. Уряд доручив Міністерству шляхів сполучення і Морському міністерству сприяти позачерговому відправленню балканській державі хліба. Він переважно вивозився через р. Дунай Російсько-дунайським пароплавством та Експедицією Особливого Призначення (ЕОП) на чолі з контр-адміралом Веселкіним. У зв'язку з відсутністю в Сербії морських портів меншою мірою використовувався морський шлях до Салонік, а потім

залізницею до Битоля. На травень 1915 р. ЕОП здійснила 15 рейсів від дунайського порту Рені (тепер – Одеської обл.) до балканського порту Прахово, доставивши 1063018 пудів хліба й фуражу. У серпні експедиція вивезла 30 транспортів з продовольством, а разом за цей рік – 45 транспортів. Але слабка пропускна можливість Прахово та одноколійки Прахово – Заєчар стримували темп робіт. Як писав М. Веселкін із штабу ЕОП (в Рені) сербському і російському урядам: “Наші баржі тижнями стоять нерозвантаженими”. За оцінкою Писарева, незадовільно працювали й російські складські приміщення в торговому порту Рені, мали місце випадки невиправданих затримок відправки до Сербії транспортів [11, 148–149].

Незважаючи на обмеження воєнного часу, які вводили дунайські держави щодо руху суден із Рені до Сербії (зокрема, було заборонено захід у порти), ЕОП постачала військові вантажі (снаряди, порох, патрони, бензин, коней). Їх перевозили вночі або в туман, озброївши баржі гарматами й кулеметами [11, 151–152]. У початковий період війни в цій державі перебувало 3,5 тис. добровольців із Росії. Писарев відзначає дії загону 24-х мінерів на Дунаї під командуванням ст. лейтенанта з українським прізвищем Василя Григоренка. Підкреслює автор і велике значення для балканського союзника операцій російської армії у Галичині, які змусили командування австро-угорських військ перекинути сюди частину військ із сербського фронту.

Ю.О. Писарев відмічає участь мирного населення Росії у кампаніях солідарності із Сербією. Зокрема, слов'янські комітети Києва та Одеси проводили збір добровільних пожертв. Це допомагало відкривати в Сербії їдальні, лікарні, боротися з тифом [11, 156].

Влітку-восени 1915 р. військове становище Сербії погіршилося. У районі Одеси-Рені розпочалася концентрація військово-морського експедиційного корпусу кількістю 100 тис. осіб. До Рені та інших річкових портів із Севастополя прибули важка артилерія і 150 мінометів. ЕОП була передана 7-й російській армії. До відправки в Сербію виділили Керченський морський батальйон і батальйон Чорноморського екіпажу [11, 188]. Але міжнародна ситуація, зокрема, позиція союзних і нейтральних держав, не сприяли відправці цих сил до Сербії, яка невдовзі виявилася окупованою. Уважаємо, дослідники мають звернути увагу на опис відступу сербської армії, за якою йшли тисячі обездолених біженців [11, 197–202]. Адже частина з них згодом потрапить в Україну. Перебування їх тут у роки війни майже не досліджувалося.

Серед наукових статей Юрія Писарева звернемо увагу на матеріал у журналі “История СССР” “Из истории эвакуации югославян из Советской

России (1918 – 1919)”. Тут наводяться факти участі південних слов’ян на боці як червоних (зокрема, О. Дундича, який загинув в Україні в боях проти польських військ), так і білих армій. У цей період мали місце зв’язки нових урядів, які виникли на території колишньої імперії Романових, з Сербією. В Одесі й надалі функціонувало сербське консульство [4, 134]. Крім іншого, сербські дипломати розв’язували проблему повернення на батьківщину співвітчизників.

У кінці 1917 р. у зв’язку із задекларованим РНК РРФСР прагненням до миру колишні військовополонені-югослов’яни з австро-угорської армії, які входили до Сербського (Югослов’янського) добровольчого корпусу, залишали Україну. У той же час тут продовжували перебувати окремі частини корпусу. Як указує Писарєв, представник французького генштабу в Румунії генерал Бартело звернувся до сербського посла в Росії Спалайковича з пропозицією увести ці війська до складу армії генерала Щербачова. До цього автор статті додає, що, у свою чергу, М. Спалайкович направив до міністра закордонних справ Центральної Ради О. Шульгина спеціальних емісарів, які отримали 21 грудня 1917 р. згоду української сторони на створення частин, у т.ч. за рахунок югослов’ян, що мали воювати проти австро-угорських військ за умови їхнього використання і проти Червоної армії [4, 138]. Щоправда, інформації про реальне виконання домовленостей Писарєв не наводить. Натомість він пише про створення колишніми військовополоненими югослов’янами на Україні ряду революційних загонів, зокрема, в Одесі –ударного батальйону полковника А. Срба, у Катеринославі – 1-го Сербського революційного полку під командуванням Срдиша і Д. Георгієвича, у Києві –Югослов’янського революційного загону Н. Груневича. У січні 1918 р. сербський уряд звернувся до радянського з питання евакуації із Росії залишків Югослов’янського добровольчого корпусу для направлення його на Салонікський фронт, на що було отримано згоду [4, 139]. 2-а бригада 1-ї дивізії корпусу вирушила з Одеси до Архангельська.

Маловивченим є на сьогодні питання допомоги сербським біженцям в Україні в роки Першої світової війни. І ось саме в статті, яка розглядається, Писарєв повідомляє, що в листі сербської місії до Єлисаветградської ради від 4 січня 1918 р. наводяться дані про сприяння ради сербському дитячому притулку в місті. Йдеться, що притулок отримував безкоштовно харчування, паливо, одяг і щомісячно по 47 тис. крб. на придбання шкільних речей, інвентаря та ін. За місцевими архівними і друкованими матеріалами, невідомо, коли і яким чином біженці залишили Єлисаветград (тепер – Кіровоград). Писарєв, посилаючись на сербські джерела, наводить такий приклад: “Коли постало питання про евакуацію сербських біженців, радянські

органи влади надали їм залізничні вагони, у яких розмістилося 1800 осіб, у т.ч. 487 дітей. Центральне управління Всеросійського союзу біженців, на прохання сербської місії, виділило додатково 50 тис. карбованців для забезпечення репатріантів харчуванням у дорозі” [4, 141].

У статті “Советско-сербские отношения в период Бреста и югославянская проблема”, що вийшла 1973 року у “Вопросах истории” учений наводить факти діяльності сербських дипломатів на території України. У цей час у зв’язку з окупацією балканської країни її уряд перебував в еміграції. Його керівник М. Пашич підтримував контакт з Центральною радою. При цьому він забороняв сербському консулу в Одесі М. Цемовичу відкрито брати участь в антирадянській змові під загрозою переміщення по службі (останній намагався в Парижі публічно виступити з антирадянською заявою). Ю. Писарєв пише, що сербський військовий аташе Б. Лонткієвич з дозволу Верховного головнокомандуючого М. Криленка вів переговори по прямому дроту зі своїми працівниками в Одесі та Києві [10; 30, 32, 36]. З посиланням на сербські джерела Ю. Писарєв у статті “Революционная Россия и югославянские народы в 1917 – 1918 гг.” пише про функціонування на територіях РРФСР та України численних організацій і товариств югослов’янських емігрантів та колишніх військовополонених. Їхній вплив зменшувався із початком репатріації військовополонених югослов’ян, у т.ч. солдат Югослов’янського добровольчого корпусу в Одесі [8, 103].

У матеріалі, присвяченому початку світової війни, автор пише, що теплий верхній одяг, зібраний громадськістю Росії, надійшов до Сербії у грудні 1914 р., коли тут уже почався зимовий холод. Тоді ж балканська держава отримала й трофейну зброю, захоплену при взятті російськими військами Львова. Вона дуже знадобилася сербам у наприкінці року, коли розпочалися вирішальні бої з австрійцями на р. Колубарі [9, 1331].

Нові підходи у вивченні історії Першої світової війни учений виклав у статті, яка вийшла в журналі “Новая и новейшая история” уже після його смерті. Тут йшлося, зокрема, і про особливе місце Чорного моря у зв’язках Росії з Балканами [5, 46].

Академік РАН, член Чорногорської академії наук і мистецтв, засновник Асоціації істориків Першої світової війни Юрій Писарєв зробив вагомий внесок у дослідження балканського минулого, зв’язків східних і південних слов’ян. Маючи можливість інтенсивно працювати в архівах СРСР і Югославії, він підготував фундаментальні наукові праці, де вперше в радянській історіографії узагальнив ряд проблем поч. ХХ ст., періоду світової війни, повоєнних років у контексті слов’янсько-європейських і міжслов’янських зв’язків. Політика царської, а потім Радянської Росії у

працях Писарева, природно, розглядалася цілісно, у т.ч. при дослідженні ролі тих або інших регіонів країни в міжнародних зв'язках. При цьому вчений подав значний фактаж, який свідчить про помітне місце українських земель в економічних і військових зв'язках імперії із Сербією. Це викликано, зокрема, географічним розміщенням Причорномор'я і Придунайщини, господарським потенціалом Південної України, традиціями співробітництва попереднього періоду. Адже через річковий і морський шляхи діяло найшвидше сполучення з Балканами. Викликає інтерес інформація Ю. Писарева про період революцій і громадянської війни в Україні, у т.ч., про її міжнародні зв'язки. Факти, опубліковані вченим, поповнили масив інформації з історії Одеси, Рені, Єлисаветграда, інших міст. За критичного їхнього осмислення з погляду сьогодення вони при залученні праць українських та закордонних (зокрема, сербських) авторів, архівних джерел являють собою інтерес при вивченні проблем вітчизняної історії початку XX ст.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Виноградов К.Б., Шемякин А.Л. Академик Ю.А. Писарев (1916 – 1993) // Новая и новейшая история. – 2002. – № 6. – С. 191–202.
2. Нарочницкий А.Л., Дружинина Е.И., Виноградова В.Н., Данченко С.И. Члену корреспонденту АН СССР Ю.А. Писареву 70 лет // Новая и новейшая история. – 1986. – № 5. – С. 212–216.
3. Писарев Ю.А. Великие державы и Балканы накануне первой мировой войны. - М.: Наука, 1985. – 285 с.
4. Писарев Ю.А. Из истории эвакуации югославян из Советской России (1918 – 1919 гг.) // История СССР. – 1971. – №6. – С. 133–144.
5. Писарев Ю.А. Новые подходы к изучению истории первой мировой войны // Новая и новейшая история. – 1993. – №3. – С. 46–57.
6. Писарев Ю.А. Образование югославянского государства. – М.: Наука, 1975. – 616 с.
7. Писарев Ю.А. Освободительное движение югославянских народов Австро-Венгрии. 1905 – 1914. – М.: Наука, 1962. – 359 с.
8. Писарев Ю.А. Революционная Россия и югославянские народы в 1917 – 1918 гг. // Исторические записки. Т. 93. – М.: Наука, 1974. – С. 92–112.
9. Писарев Ю.А. Русский дипломат князь Г.Н. Трубецкой о начале первой мировой войны // Новая и новейшая история. – 1990. – № 5. – С. 129–140.
10. Писарев Ю.А. Советско-сербские отношения в период Бреста и югославянская проблема // Вопросы истории. – 1973. – № 8. – С. 29–38.
11. Писарев Ю.А. Тайны первой мировой войны. Россия и Сербия в 1914 – 1915 гг. – М.: Наука, 1990. – 218 с.
12. Реєнт О.П. Перша світова війна й Україна: історико-теоретичні аспекти вивчення проблеми // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. Випуск IV. – К., 2002. – С. 5–11.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Шевченко Сергій Іванович – кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: історія міжслов'янських зв'язків на рубежі XIX – XX століть.